

Sauvetage par la **Marine Nationale Française**,
de 4092 **Arméniens** retranchés depuis 53 jours sur le Musa Dagh
5 au 14 septembre 1915

Un moment de Grâce, du 5 au 14 septembre 1915, lorsque les Arméniens du Musa Dagh ont rencontré miraculeusement les Marins Français sur la Plage du Ras el Mina

Hommage aux Arméniens et à la Marine Nationale Française

http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_lemee.htm

-Aux Amiraux Français, qui décidèrent conjointement et avec le Chef Arménien, le sauvetage de 4092 Arméniens sur la plage du Ras el Mina, au pied du Musa Dagh

Le V.A. **Louis Dartige du Fournet**, commandant la 3ème escadre de Méditerranée – **Jeanne d'Arc**

Le C.A. **Gabriel Darrieus** commandant la 2ème Division puis la 3ème escadre – **Port Saïd**

-Au Chef Arménien **Pierre Dimlakian**

-Aux Commandants des croiseurs qui organisèrent ensemble et avec le Chef Arménien, le sauvetage, du 5 au 14 septembre 1915

Le C.V. **Edouard Vergos**, commandant le **Desaix**

Le C.F. **Jean-Joseph Brisson** commandant le **Guichen**

-Aux Commandants des croiseurs qui furent appelés en renfort le 12 septembre, pour procéder à l'évacuation et au convoyage des Arméniens jusqu'à Port-Saïd

Le C.F. **Jean Carré**, commandant la **Foudre**

Le C.F. **Paul Serven**, commandant le **Charner**

Le L.V. **François Jourdan de la Passardière**, commandant le **d'Estrées**

-Aux Défenseurs Arméniens et à leurs Chefs

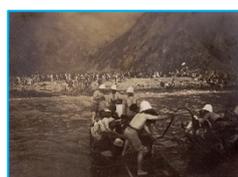
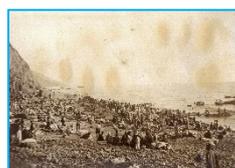

-A tous les jeunes Officiers et Marins ainsi qu'aux compagnies de débarquement des croiseurs qui effectuèrent la protection et l'embarquement des Arméniens, dont:

Le L.V. **Sagon** et le C.I. **Tékéian**

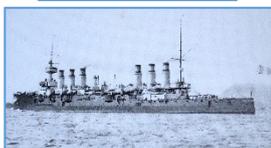
Les E.V.s **Christian le Mintier de la Motte Basse** sur le Guichen, **Jean le Mée** sur le Desaix

-Aux Arméniens et à leurs familles

Bâtiments engagés dans le sauvetage des Arméniens sur la plage du Ras el Mina au pied du Musa Dagh

JEANNE d'ARC

Vice-Amiral Louis Dartige du Fournet
59 ans

Contre-Amiral Gabriel Darrieus
56 ans

DESAIX: Croiseur cuirassé

Dimensions: 130 m x 17,75 m - Tirant d'eau: 7,40 m
7700 tonnes
Propulsion: 3 machines 24 chaudières - 21 nœuds
Armement: 8 canons de 164 mm
4 canons de 100 mm
10 canons de 47 mm (DCA)
2 tubes lance-torpilles

Equipage

DESAIX

CV Edouard Vergos
54 ans
Cdt du Desaix

EV1 Jean Le Mée
23 ans

GUICHEN: Croiseur protégé

Dimensions: 133 m Tirant d'eau: 7,49 m
8300 tonnes
Propulsion: 3 machines (36 chaudières) - 23 nœuds
Armement: 2 canons de 164 mm, 6 canons de 140 mm
10 canons de 47 mm (DCA)
2 tubes lance-torpilles (456 mm)

Equipage: 604 (Officiers, OM, QM et matelots)

GUICHEN

CF Jean Brisson
47 ans
Cdt du Guichen

EV1 Christian Le Mintier
21 ans

Nombre de réfugiés Arméniens embarqués

Desaix	303
Guichen	1941
D'Estrées	459
Charner	347
Foudre	1042
Total:	4092

AMIRAL CHARNER

CF Paul Serven
Cdt de l'Amiral Charner

D'ESTREES

LV François Jourdan de la Passardière
Cdt du d'Estrées

FOUDRE

CF Jean Carré
Cdt de la Foudre

**Sauvetage de 4092 Arméniens par la Marine Nationale Française
5 au 14 septembre 1915, Plage du Ras el Mina au pied du Musa Dagh**

Allocution « à la Française » du 21 février 2016 – Moulin de la Galette

Invitation d'Yervant Berberian en l'honneur de Carine Hacyan, Dalita Hacyan, Arsène Kalaidjian, Jean Cordelle, premiers maillons de la chaîne unissant les descendants de Jean Le Mée à la communauté Arménienne en présence de S.E Monsieur **Viguen Tchitetchian**, Ambassadeur de la République d'Arménie Marie Berberian, Manuel Deirmendjian, Saro & Flora Mardiyan.

L'estime que se vouent Arméniens et Marins
S'est immédiatement révélée au matin,
Le cinq septembre 1915 quand un guetteur
Du haut du Musa Dagh aperçut un croiseur.

C'était le Guichen que Jean Brisson commandait,
Puis la Jeanne avec Louis Dartige du Fournet,
Le Commandant Edouard Vergos sur le Desaix,
Plus tard, la Foudre, le Charner, et le d'Estrées.

Les Amiraux, Dartige du Fournet, Darrieus,
Eurent l'audace de décider tous les deux
D'engager une opération humanitaire
Extrêmement risquée en ces durs temps de guerre.

Ce sont les Commandants, Officiers et Marins
Qui vont l'organiser et la réaliser
Avec Pierre Dimlakian, le Grand Chef Arménien,
Sauvant ainsi plus de quatre mille réfugiés.

Cette page d'Histoire illustre les Valeurs
De ceux du Musa Dagh, qui avaient résisté
Et de ceux venus de la Mer pour les sauver
Par un Miracle les unissant de tout cœur,

Sur cette plage sombre du Ras el Mina,
Dans les « Vapeur 2, Canot 2, Baleinière 1 »
Envoyés par la Providence ou le destin
Afin qu'ils rejoignent un jour leur diaspora.

Vous l'avez bien compris, mon Grand-père, Jean Le Mée
Commandait ces embarcations sur le Desaix,
A la tête de son corps de débarquement,
Jusqu'à l'exfiltration des derniers combattants.

Pour oser résister à l'extermination,
Comme ces Arméniens sur le djebel Moussa,
Et pour oser engager dans ces conditions
La Marine Nationale au Ras el Mina,

Il fallait que des deux côtés soient partagées
Les Valeurs de Foi, Espérance et Charité,
Symbolisées par le Khatchkar des Arméniens,
Et par l'Oméga puis l'Alpha du Pèlerin.

Ce moment de grâce est inscrit profondément
Dans l'Âme indestructible de tout Arménien
Et contribue au Rayonnement des Marins.
L'estime qu'ils se vouent, est ici à présent.

Quant à moi, on le sait, je suis un Pèlerin
Qui est parti longtemps tout seul sur le Chemin
Jusqu'à Compostelle, et enfin à Fisterra
En suivant les Signes rencontrés pas à pas.

J'y ai vu l'Oméga et l'Alpha tels qu'inscrits
Au fronton du porche dans un Christe inversé,
Indiquant le Sens des épreuves de la Vie,
Et la force de la Spiritualité.

Jean Cordelle, petit-fils de Jean Le Mée, 21 février 2016

Note d'introduction

http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_lemee.htm

-Du 5 au 14 septembre 1915 la 3ème escadre de Méditerranée, dont la mission était la « protection du canal de Suez et le blocus des côtes de Syrie », a procédé au sauvetage de 4092 Arméniens qui avaient résisté aux ordres de déportation des autorités turques et à l'extermination qui les attendait (génocide), en se rassemblant sur le Musa Dagh et en contenant pendant près de deux mois les assauts des troupes turques. A cours de munitions et de vivres, ils durent leur salut aux Amiraux, Commandants, Officiers et Marins de la flotte française qui est intervenue in extremis en décidant, organisant et réalisant de façon exemplaire une opération humanitaire audacieuse et risquée en temps de guerre, sur la plage du Ras el Mina (appelée « plage des Arméniens »), au pied du Musa Dagh (mont Moïse). Cette belle page d'histoire est profondément inscrite dans la mémoire Arménienne. Elle contribue largement au rayonnement de la Marine Nationale Française et elle est commémorée aussi bien en France qu'en Arménie, et partout où se trouve une diaspora Arménienne.

-Mon Grand-père maternel, Jean le Mée, avait 23 ans à cette époque. Il était Enseigne de Vaisseau sur le croiseur Desaix, affecté à la Compagnie de Débarquement. Il commandait en particulier les embarcations « Vapeur 2, Canot 2, Baleinière 1 » pendant toute l'opération de sauvetage des Arméniens. Je ne l'ai pas connu, car il est « Mort pour la France » en 1927 (alors que ma Maman n'avait pas encore 5 ans), mais le souvenir de ses qualités personnelles faites de leadership, d'engagement, et de sensibilité humaine et humaniste, ainsi que sa valeur et son sens des Valeurs, m'ont été décrits et transmis dès mon enfance. Son souvenir est toujours resté très présent dans mon cœur au point qu'il m'a fallu entreprendre un deuxième pèlerinage vers Compostelle, en partant cette fois de l'Abbaye de Beauport à Kéridy/Paimpol, racines de la famille le Mée, en novembre 2014, par le Chemin des Bretons, et en poursuivant ensuite par le « Camino del Norte » et le « Camino Primitivo » en septembre 2015: c'était l'hommage que je devais à mon Grand-père.

-Lorsque je suis rentré de la première étape (Kéridy/Paimpol – Arcachon), fin novembre 2014, j'ai naturellement entrepris la rédaction du récit de ce Chemin des Bretons et je voulais consacrer une annexe de deux pages à mon Grand-père, avec les quelques photos et témoignages que je possédais. C'est alors que j'ai retrouvé avec mon frère, dans des archives familiales oubliées depuis longtemps, le carnet d'officier de Jean Le Mée, ainsi que son album de plus de 200 photos datées et légendées de sa main, couvrant les activités de sa « compagnie de débarquement » pendant toute l'année 1915 (dont 19 photos relatives au sauvetage du Musa Dagh/Ras el Mina). J'ai pu rechercher ensuite dans les archives de la Marine Nationale les livres de bord et de navigation du Desaix et du Guichen, les rapports des Amiraux Dartige du Fournet & Darrieus ainsi que ceux des Commandants Brisson & Vergos. Tous ces documents se recoupent et se complètent, et font que l'histoire de notre famille s'inscrit dans celle des Arméniens et dans celle de la Marine Nationale Française.

-Le document de trois pages est donc passé à près de cent pages dont quarante sont consacrées au sauvetage, les autres étant réparties dans un chapitre rappelant l'Histoire de l'Arménie au cours des siècles, et un autre se focalisant sur Jean le Mée lui-même. Ce sont mes collègues Arméniens qui après m'avoir aidé dans mes recherches sur les sites internet de la Marine Nationale, m'ont mis en relation avec les associations Arméniennes de France et en particulier avec « France-Musa Dagh » (Pdt Saro Mardiryan) qui m'a demandé d'intervenir le 20 septembre à Alfortville lors d'une commémoration du 100ème anniversaire de la résistance et du sauvetage du Musa Dagh. Je revenais tout juste de Compostelle, que j'avais atteint mû par trois moteurs qui se sont synchronisés au fil du temps pour me faire allonger les étapes et gagner pas à pas les huit jours qui me manquaient initialement: l'espoir de revoir le Chrisme inversé de la cathédrale de Compostelle, le besoin d'achever l'hommage à mon Grand-père, la nécessité de revenir à temps à Alfortville devant 200 Arméniens.

-La connexion avec la Marine Nationale) et avec le Service Historique de la Marine, s'est faite dans la foulée grâce à l'Amiral de Coursou (AEN) et via le C.V. Antoine le Mintier (son père, Christian le Mintier était Enseigne de Vaisseau sur le Guichen et j'ai retrouvé sa trace dans le Journal de Bord de ce croiseur). Les commémorations, conférences, publications, associant le plus souvent Arméniens et Marine Nationale se sont enchaînées régulièrement en France (Toulon, Paris...) et à l'étranger (Erevan, Californie, Canada). L'estime réciproque entre Arméniens et Marine Nationale Française est toujours au niveau de celle qui unissait en septembre 1915 les Arméniens du Moussa Dagh aux Amiraux, Commandants, Officiers et Equipages de la 3ème escadre de Méditerranée. Cette belle histoire met parfaitement en lumière les trois caractéristiques communes qui ont permis une résistance inouïe d'un côté, et un sauvetage audacieux de l'autre : Une belle élévation d'esprit, une confiance absolue dans le destin, une attention bienveillante portée à tous ceux qui sont dans l'épreuve.

-On reconnaît là ce que les Chrétiens appellent Foi, Espérance et Charité, moteurs qui devaient être bien présents chez les Arméniens du Moussa Dagh, comme chez les marins de la flotte Française au Ras el Mina, pour décider et réaliser un tel sauvetage. Cette histoire illustre aussi la portée symbolique et la puissance du message de l'Arbre de Vie du Khatchkar Arménien, comme celles du Chrisme inversé ω -A (Oméga - Alpha) de la cathédrale de Compostelle, dernier signe du Chemin pour un Pèlerin. Quant à moi, c'est bien l'épreuve du Chemin qui m'a permis de découvrir enfin et de mettre en lumière tous ces documents. Ils illustrent de façon exemplaire la valeur de mon Grand-père et son sens des Valeurs, et ils contribuent à éveiller notre conscience sur l'histoire et la culture Arménienne qui mérite tout notre respect et notre admiration. Puisse le Chemin que j'ai parcouru nous donner une vision encore meilleure du moment de grâce qu'ont vécu ensemble Arméniens et Marins Français il y a cent ans, et nous ramener aux sources du rayonnement de nos Valeurs communes.

Sauvetage des Arméniens sur la plage du Ras el Mina au pied du Djebel Moussa en septembre 1915 par la Marine Nationale Française http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_lemee.htm

1- Le contexte des événements en septembre 1915 : Il doit être vu sous deux angles :

-Celui de ces populations arméniennes qui habitaient dans la région du Musa Dagh, et qui avaient pris en août 1915 la décision inouïe de résister aux ordres de déportation formulés les autorités ottomanes, en quittant leurs villages pour se rassembler sur cette montagne afin d'échapper à l'extermination qui les menaçait (génocide). Ces Arméniens ont tenu tête près de deux mois aux assauts des troupes turques, avant d'être sauvés par l'intervention in extremis de la Marine Française. Leur épopée, fondatrice de l'identité Arménienne est racontée par le Pasteur Andreassian, *Comment un drapeau sauva 4000 Arméniens*, et a fait l'objet du roman de Franz Werfel, *Les 40 jours du Moussa Dagh*. (voir aussi http://www.anciens-combattants-armeniens.org/moussa_dagh.htm, ainsi que les « Souvenirs de guerre d'un Amiral » de Louis Dartige du Fournet)

-Celui de la 3ème escadre de la Marine Nationale Française, basée à Port Saïd, qui avait pour mission en septembre 1915 *la protection du canal de Suez et le blocus des côtes de Syrie*. Rappelons simplement qu'à cette époque la Grande Guerre fait rage entre d'une part la France, l'Angleterre et la Russie (la Triple entente), et d'autre part l'Allemagne, l'Autriche-Hongrie et l'empire Ottoman (les Empires Centraux). La désastreuse *Expédition des Dardanelles* commencée en avril 1915 et conçue pour forcer le passage des détroits compris entre le nord de la mer Egée et le sud de la mer Noire afin d'assurer la jonction avec les forces Russes, était toujours en cours, et la menace des sous-marins Allemands bien présente.

2- Pourquoi et comment est intervenue la flotte Française

Parlons donc de ce moment de grâce et de cette intervention miraculeuse, sur ce lieu que les marins ont appelé « *la plage des Arméniens* » près du Ras el Mina au pied du Djebel Moussa, afin que la vision de ceux qui étaient sur le Musa Dagh (la montagne de Moïse) se conjugue avec celle de ceux qui sont venus par la mer :

Le **5 septembre**, dans le cadre des missions de la 3ème escadre, le croiseur Guichen aperçoit sur les hauteurs du Djebel Moussa/Musa Dagh/Musa Ler, un groupe d'hommes et leur pavillon blanc à croix rouge. Le Capitaine de Frégate Jean-Joseph Brisson envoie une baleinière qui établit le contact avec le chef Arménien Pierre Dimlakian.

Les **6 et 7 septembre**, en accord avec Pierre Dimlakian, le vice-amiral Louis Dartige du Fournet qui commande la 3ème escadre à bord de la Jeanne d'Arc et le Contre-Amiral Gabriel Darrieus prennent la décision courageuse et audacieuse d'intervenir en évacuant l'ensemble des Arméniens qui tiennent toujours le Musa Dagh, mais sont à cours de vivres et de munitions. L'Amiral Dartige du Fournet tente de convaincre les autorités anglaises de les accueillir à Chypre... Pas de réponse positive. C'est Port Saïd qui sera retenu. L'amiral rejoint ensuite la « funeste » zone des Dardanelles où il vient d'être nommé, laissant le commandement de la 3ème escadre à l'amiral Darrieus. L'organisation du sauvetage de 4082 Arméniens est alors confiée au Capitaine de Vaisseau Edouard Vergos (croiseur Desaix) qui commandera l'ensemble des opérations menées par les croiseurs Desaix & Guichen (C.F. Jean Brisson) déjà sur place, ainsi que par le d'Estrées (L.V. François Jourdan de la Passardière), l'Amiral Charner (C.F. Paul Serven) et la Foudre (C.F. Jean Carré) demandés en renfort.

3- Comment s'est effectué ce sauvetage

C'est la lecture des journaux de bord du Guichen et du Desaix qui permet d'en établir la chronologie et les conditions :

Phase de découverte

-Dimanche 5 septembre : 10h20, le Guichen aperçoit un groupe d'hommes faisant des signaux (croix rouge, pavillon blanc) - La baleinière ramène le Chef Arménien (Pierre Dimlakian). 11h20, à son retour, la Baleinière est attaquée sur la plage du Ras el Mina. Riposte de la baleinière et bombardement des alentours par les canons du Guichen - Un Arménien grièvement blessé est transporté à bord du Guichen.

Phase d'analyse et de décision

-Lundi 6 septembre : 14h18, le Commandant Brisson est conduit à bord de la Jeanne d'Arc - 15h, le médecin d'escadre opère l'Arménien - 17h30, le Chef Arménien est conduit à terre pour donner ses ordres à ses hommes. Au retour la baleinière ramasse un nageur porteur d'une communication écrite du Pasteur protestant.

-Mardi 7 septembre : 15h48, Vapeur, Chaloupe et Baleinière du Guichen vont prendre 6 blessés au Ras el Mina

Phase d'organisation et de préparation

-Mercredi 8 septembre: 6h32, Le Desaix rejoint le Guichen - 16h, Le Vapeur 2, Canot 2, Baleinière » du Desaix et sa Compagnie de débarquement sont envoyés sur la *plage des Arméniens* avec le Chef Arménien et des hommes armés.

-Jeudi 9 septembre : 17h, Envoi d'une trentaine d'hommes armés du Desaix sur la plage du Ras el Mina

-Vendredi 10 septembre: 5h15, envoi des embarcations du Desaix sur la plage - 14h, les canons du Guichen et du Desaix tirent pour sécuriser les alentours du Ras el Mina (destruction d'un dépôt de munitions, d'un centre de communications télégraphiques et d'une caserne) - 18h25, retour des embarcations avec le chef Arménien et 3 blessés

-Samedi 11 septembre: Le Desaix et le Guichen sont rejoints par le d'Estrées, La Foudre et le Charner - Préparation des opérations d'évacuation entre la *plage des Arméniens* et les croiseurs

Phase de réalisation

-Dimanche 12 septembre : 5h10, malgré des conditions de mer difficiles le matin, les embarcations mènent à bien le sauvetage sur la Foudre (1042 réfugiés) et le d'Estrées (449) qui font route à 14h40 vers Port-Saïd, puis sur le Charner (347) et le Guichen (1941)

-Lundi 13 septembre : 7h05, reprise de l'embarquement des réfugiés sur le Charner et le Guichen qui font route vers Port-Saïd à 8h05. L'évacuation des chefs et derniers défenseurs (303) est décidée par le Commandant Vergos (Desaix), et effectuée par les embarcations du Desaix (Vapeur 2, Canot 2, Baleinière 1), entre 9h25 et 15h15 - Départ du Desaix à 15h50

-Mardi 14 septembre : 4h15, mort de Japhet Vanian à bord du Desaix - 10h45, cérémonie d'immersion - Transfert des 303 Chefs et défenseurs Arméniens sur le navire anglais « Anne » - Reprise de la mission du Desaix

-La baleinière du Guichen sera la première à se rendre sur la *plage des Arméniens* dès le 5 septembre et subira l'épreuve du feu. Elle était commandée par les Enseignes de Vaisseau Marsaudon et Le Mintier, qui tous deux recevront (comme plusieurs autres officiers et marins) un *Témoignage Officiel de Satisfaction*. Christian Le Mintier est *Mort pour la France* en 1944 alors qu'il était Capitaine de Vaisseau.

-Les « *Vapeur 2, Canot 2, Baleinière 1* » du DESAIX étaient commandés par l'Enseigne de Vaisseau Jean Le Mée, dont le nom est régulièrement mentionné sur le journal de bord du Desaix par l'officier de quart qui note en particulier les allées et venues des embarcations et des hommes de Jean Le Mée. A ce point de mon exposé, évoquons maintenant la mémoire de ce jeune officier de 23 ans, qui est *adjoind à l'officier de tir et affecté à la compagnie de débarquement* du Desaix.

4- Pourquoi suis-je à ce point passionné par ces événements ? Jean Le Mée notre Grand-père

Jean Le Mée est originaire du nord de la Bretagne, de Kéridy/Paimpol, là où se trouve l'abbaye de Beauport, lieu de départ des pèlerins qui empruntent le *Chemin Breton* pour rejoindre Compostelle, à près de 2000 km... Sa Maman était une couturière parlant plus couramment le Breton que le Français. Son Papa était un marin embarqué sur les goélettes allant pêcher la morue en Islande. Il disparaîtra en mer... Jean Le Mée, remarqué par le curé et l'instituteur de Kéridy sera envoyé au lycée de Brest où il reçut le prix d'excellence (le Littré, dictionnaire de la langue française), puis le grand prix d'honneur (le dictionnaire universel des sciences des lettres et des arts), avant d'intégrer l'Ecole Navale en 1910.

Après le sauvetage des Arméniens, Jean Le Mée sera promu Enseigne de Vaisseau de 1ère classe. Il retournera visiter le Camp des Arméniens à Port Saïd le 11 novembre 1915.

Il sera ensuite affecté en 1917/1918 à l'escadrille des sous-marins de l'Adriatique comme Officier de quart sur l'Archimède puis Officier en second sur le Coulomb. Il reçut la croix de Chevalier de l'ordre de la couronne d'Italie, puis celle de Chevalier de la Légion d'honneur, l'Archimède fut cité à l'ordre de l'Armée Navale en 1917, et l'ensemble de l'escadrille des sous-marins reçut la même distinction en 1919. C'est en juillet 1919 que Jean Le Mée, alors Lieutenant de Vaisseau, rencontrera sa *marraine de guerre*, Colette Repelin, qu'il épousera en 1920.

Vous l'avez deviné, Jean Le Mée est mon Grand-père et celui de mon frère Laurent : Ma Maman naît en 1922, mais Jean Le Mée meurt en 1927, à 34 ans, alors que Maman n'avait pas encore 5 ans et ma Grand-mère avait à peine 28 ans. Maman reçut immédiatement le statut de Pupille de la Nation (elle épousera en 1944 Francois Cordelle, notre Papa) et la tombe de notre grand-père dans le cimetière marin de Kéridy porte l'inscription *Jean Le Mée, 1892- 1927, Lieutenant de Vaisseau, Mort pour la France*. Mon frère Laurent et moi, ainsi que nos enfants et petits-enfants, sommes les descendants de Jean Le Mée ...

Je n'ai pas connu mon Grand-père, mais le souvenir de ses qualités personnelles faites de leadership, d'engagement, et de sensibilité humaine et humaniste, ainsi que sa valeur et son sens des Valeurs, m'ont été décrits et transmis dès mon enfance. Son souvenir est toujours resté très présent dans mon cœur au point qu'il m'a fallu entreprendre mon deuxième pèlerinage vers Compostelle, en partant cette fois de l'Abbaye de Beauport à Kéridy/Paimpol, en novembre 2014, par *le Chemin des Bretons*, et en poursuivant ensuite par *le Camino del Norte* et *le Camino Primitivo* en septembre 2015: c'était l'hommage que je devais à mon Grand-père.

C'est lorsque je suis rentré de la première étape, fin novembre 2014 que j'ai retrouvé avec mon frère, dans des archives familiales oubliées depuis longtemps, le carnet d'officier de Jean Le Mée, ainsi que son album de plus de 200 photos datées et légendées de sa main, couvrant les activités de sa *compagnie de débarquement* pendant toute l'année 1915 (dont 18 photos relatives au Moussa Dagh/Ras el Mina). J'ai pu rechercher enfin dans les archives de la Marine Nationale les livres de bord et de navigation du Desaix et du Guichen, les rapports des Amiraux Dartige du Fournet & Darrieus ainsi que ceux des Commandants Brisson & Vergos. Tous ces documents se recoupent et se complètent, et font que l'histoire de notre famille s'inscrit dans la vôtre, celle des *Moussalertsis*, ainsi que dans celle de la Marine Nationale Française ...

5- Quelques mots pour conclure - Quel Sens donner à cette Histoire:

Cette magnifique histoire qui unit les Arméniens, et en particulier ceux du Moussa Dagh, aux Amiraux, Commandants, Officiers et Equipages de la Marine Nationale Française met parfaitement en lumière trois caractéristiques qui ont permis une résistance inouïe d'un côté, et un sauvetage audacieux de l'autre : Une belle élévation d'esprit, une confiance absolue dans le destin, une attention bienveillante portée à ceux qui sont dans l'épreuve. On reconnaît là ce que les Chrétiens appellent Foi, Espérance et Charité, moteurs qui devaient être bien présents chez les Arméniens du Musa Dagh, comme chez les marins de la flotte Française au Ras el Mina, pour décider et réaliser un tel sauvetage. Cette histoire illustre aussi la portée symbolique et la puissance du message de l'Arbre de Vie du khatchkar Arménien, comme celles du Chrisme inversé ω - A (Oméga - Alpha) de la cathédrale de Compostelle, dernier signe du Chemin pour un Pèlerin.

Je suis profondément ému et heureux que les descendants de ces Arméniens et de ces Marins Français qui se sont miraculeusement rencontrés il y a 100 ans sur la Plage du Ras el Mina, au pied du Djebel Moussa, puissent aujourd'hui se rassembler pour partager et entretenir le souvenir ce moment de grâce. Mon rêve serait bien sûr qu'un nouveau pèlerinage me conduise au Djebel Moussa / Musa Dagh/Musa Ler en débarquant d'un bâtiment de la Marine Nationale sur la plage des Arméniens, c'est-à-dire celle du Ras el Mina, comme le firent en septembre 1915 Jean le Mée et sa compagnie de débarquement, alors qu'il commandait à 23 ans les « *Vapeur 2, Canot 2, Baleinière 1* » du Desaix...

Jean Cordelle, petit-fils de Jean le Mée – 25 novembre 2015

1- 2015թ. սեպտեմբերի իրադարձությունների նկարագիրը

Այն պետք է դիտարկվի 2 տեսանկյունից.

- Մուսա լեռան տարածաշրջանում ապրող հայերի կողմից, ովքեր 1915թ. օգոստոսին անխախտ որոշում կայացրեցին դիմադրել օսմանյան կայսրության կողմից կազմակերպված տարհանումներին՝ լքելով իրենց գյուղերը և կենտրոնանալով այս լեռան վրա՝ այդպիսով խուսափելով ցեղասպանության սպառնալիքից : Մոտ 2 ամիս նրանք պայքարել են թուրքական զորքերի բռնությունների դեմ՝ մինչև ֆրանսիական նավատորմի օգնության հասնելը : Հայկական ինքնության հիմնադիր էպոսը՝ «Ինչպես մի դրոշը փրկեց 4000 հայերի», որը փոխանցվել է վանահայր Անրեսայանի կողմից և հիմք է ծառայել հետագայում Ֆրանց Վերֆելի «Մուսալեռան 40 օրը» վեպի համար : (Տես http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_lemee.htm http://www.anciens-combattants-armeniens.org/moussa_dagh.htm, ինչպես նաև Լուի Դարտրիջ դյու Ֆուրնե-ի «Շովահենի՝ պատերազմի հուշերը»).

- Մյուս տեսանկյունը վերաբերում է Սաիդ նավահանգստի վրա գտնվող ֆրանսիական նավատորմի 3-րդ թեվին, որի առաքելությունը 1915թ. սեպտեմբերին Սուեզի ջրանցքը և Սիրիան շրջափակումից պաշտպանելն էր : Նշենք, որ այդ դարաշրջանում Հայրենական Մեծ պատերազմը մոլեգնել էր մի կողմից Եռյակ միության՝ Ֆրանսիայի, Անգլիայի և Ռուսաստանի, մյուս կողմից Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի և Օսմանյան կայսրության (Կենտրոնական կայսրություններ) միջև : 1915թ. ապրիլին սկսված դարդանելի աղետալի տարհանումը նախատեսված է եղել Էգեյան ծովի հարավային և Սև ծովի հյուսիսային մասերը ներառող նեղուցի ուժեղացման համար, ի վերջո՝ գերմանական սուզանավերի առկայության դեպքում ռուսական զորքերի հետ կապ հաստատելու համար :

2- Ինչու և ինչպես է միջամտել ֆրանսիական նավատորմը

Անդրադառնանք այդ վարին, որին նավաստիները անվանել են «Հայերի ափ», որը տեղակայված է Ջեբել Մուսայի լանջին՝ Ռա էլ Մինայի մոտ, որպեսզի Մուսա լեռից եկածներին և ծովով եկածների տեսակետները համընկնեն :

3-րդ նավատորմի առաքելության շրջանակներում՝ **սեպտեմբերի 5-ին**, Գիշան հաճանավը Ջեբել Մուսայի բարձրունքին նշմարեց Կարմիր խաչի դրոշով մի խումբ մարդկանց : Կապիտան Ֆրեզատ Ժան Ժոզեֆ Բրիստըր մի կետորսանավ է ուղարկում հայ ղեկավարի՝ Պիեր Դիմիտրիսի հետ կապ հաստատելու համար :

Պիեր Դիմիտրիսի հետ համաձայնության գալով՝ **սեպտեմբերի 6-7-ը**, փոխծովակալ Լուի Դարթիժ դյու Ֆուրնեն՝ Ժաննա Դ՝Արկի ափին տեղակայված 3-րդ նավատորմի ղեկավարը, և ծովակալ Գաբրիել Դարիոսը միջամտելու խիզախ և համարձակ որոշում կայացրեցին՝ Մուսա լեռը պահող բոլոր հայերին տարհանելու, քանի որ նրանք սննդամթերքի և զինամթերքի կարիք ունեին : Շովակալ Դարթիժ դյու Ֆուրնեն փորձում էր համոզել անգլիական ղեկավարությանը՝ վերցնել Կիպրոսը... Սակայն մնում է առանձ ղրական պատասխանի : Սաիդ նավահանգիստը կպահպանվի : Շովակալը այնուհետև ավելացնում է Դարդանելի «Հակատագրական» տարածքը, որտեղ նա նոր էր նշանակվել 3-րդ նավատորմի հրամանատարությունը թողնելով ծովակալ Դարիոսին : 4082 հայերի փրկության կազմակերպումը վստահված է կապիտան Վեստ Էդուարդ Վերգոսին (հաճանավ Դեզե), ով կիրամանատարի տեղի Դեզե և Գիշեն հաճանավերի կողմից տարվող գործողությունները, ինչպես նաև կպահանջի Էստրեն հաճանավի միացումը՝ Շովակալ Շարնեի և Ֆուրի ուժերով համարված :

3- Ինչպես են իրականացվել այս փրկարարական աշխատանքները

Գիշենի և Դեզեի ափերի մատյանների ուսումնասիրությունը հնարավորություն կընձեռի հերթականության և պայմանների մասին պատկերացում կազմելու համար.

Բացահայտման փուլ

-**Սեպտեմբերի 5-ին, կիրակի** Ժամը 10:20-ին Գիշենը նկատում է մի խումբ մարդկանց, ովքեր նշաններ էին անում (Կարմիր խաչ, սպիտակ դրոշ)՝ Կետորսանավը տանում է հայ առաջնորդին (Պիեր Դիմիտրիսի) : 11:20-ին Կետորսանավն էլ իր հերթին Ռա էլ Մինայի ափին հարձակման է ենթարկվել : Կետորսանավի կասեցում և Գիշենի հրանոթներով միջավայրի ուժեղացում : Ծանր վիրավորված մի հայ տեղափոխվել է Գիշենի ափ :

Վերլուծություն և եզրակացություն

-**Սեպտեմբերի 6-ին**, երկուշաբթի 14:18-ին Բրիստն հրամանատարը տեղափոխվել է Ժաննա Դ՝Արկի ափ : 15 :00-ին նավատորմի բժիշկը վիրահատել է հային : 17 :30-ին հայ առաջնորդը ցամաք է տեղափոխվել, որպեսզի հրամաններ տա իր մարդկանց : Վերադարձ ճանապարհին կետորսանավը լողորդին է վերցնում, ով բողոքական հովիվի անունից գրավոր հաղորդակցություն էր կրում :

-**Սեպտեմբերի 7-ին**, 15 :48-ին Շոգենավը, Շալուպը և Գիշեն կետորսանավը տեղահանել են 6 վիրավորների Ռա էլ Մինայի ափից :

Կազմակերպման և պատրաստման փուլ

-**Սեպտեմբերի 8, չորեքշաբթի**. 6 :32-ին Դեզե հաճանավը միանում է Գիշենին : 16 :00-ին Դեզեյի «Շոգենավ 2, նավակ 2, կետորսանավ 1-ը» և նրա բեռնաթափող ընկերությունը ուղարկվել են «Հայերի ափին» հայ առաջնորդի և զինված տղամարդկանց հետ :

-**Սեպտեմբերի 9, հինգշաբթի**. 17 :00-ին Դեզեյից մոտ երեսուն զինված մարդ ուղարկվում են Ռա էլ Մինայի ափին :

-**Սեպտեմբերի 10, ուրբաթ**. 5 :15-ին Դեզեյի նավակների՝ ափ դուրսբերում : 14 :00-ին Գիշենի և Դեզեյի հրանոթները կրակում են Ռա էլ Մինայի շրջակայքում անվտանգության հաստատման նպատակով (զինամթերքի պահեստի, զորանոցի և հեռահաղորդագրության կապի միջոցների կենտրոնի ոչնչացում) : 18 :25-ին նավակների վերադարձ հայ առաջնորդի և 3 վիրավորների հետ միասին :

-**Սեպտեմբերի 11, շաբաթ**. Դեզեյին և Գիշենին միանում են Դեստրեն, Կայծակը և Շահրները. Տարահանման գործողության նախապատրաստում :

Իրականացման փուլ

-**Սեպտեմբերի 12, կիրակի**. 5 :15-ին, անկախ դժվար ծովային պայմաններից, նավակները հաջողությամբ տեղափոխում են փախստականներին Կայծակ (1042 փախստական) և Դեստրե (449 փախստական) նավերում, որոնք 14 :40-ին ճանապարհ են ընկնում դեպի Սաիդ նավահանգիստ :

-**Սեպտեմբերի 13, երկուշաբթի**. 7 :05-ին փախստականների տեղավորում Շարնեի (347 փախստական) և Գիշենի (1941 փախստական) վրա, որոնք իրենց հերթին ուղեվորվում են դեպի Սաիդ նավահանգիստ : Առաջնորդների և վերջին պաշտպանների տարհանումը կազմակերպվել է Հրամանատար Վերգոսի (Դեզե) կողմից ու իրականացվել է 9 :25-ի և 15 :15-ի ընկած ժամանակահատվածում : Դեզեյի մեկնում 15 :50 :

-**Սեպտեմբերի 14, երեքշաբթի**. 4 :15-ին Ժաֆե Վանյանը մահանում է Դեզե հաճանավի վրա : 10 :45-ին՝ ընկղման հանդիսավոր արարողություն - Հայերի տեղակայում անգլիական «Անն» նավի վրա : Դեզեն շարունակում է իր առաքելությունը

-Գիշերն հաճանավը առաջինն էր, որ հասավ «Հայերի փին» սեպտեմբերի 5-ին և մասնակից դարձավ թե՛ հակամարտությանը : Նա գտնվում էր լեյտենանտներ Մարտոգոնի և Լը Մինտիեյի ենթակայության տակ, ում հետագայում (ինչպես և բազմաթիվ այլ սպաների և նավաստիների) խրախուսեցին պաշտոնական վկայականներով : 1944թ. Կապիտան Քրիստիան Լը Մինտիեն մահացավ Ֆրանսիայի համար :

- Դեզլեյի «Շոգենավ 2, նավակ 2, կետորսանավ 1-ը» հրամայում էր Նավատորմի Լեյտենանտ Ժան Լը Մեն, ում անունը պարբերաբար նշվում է Դեզլեյի տեղեկամատյանում հերթափոխ սպայի կողմից, ով մասնավորապես արձանագրում է Ժան Լը Մեյի և նրան ենթակա ստորաբաժանման գործողությունները : Այժմ ուսումնասիրենք այս ջահել 23-ամյա սպայի հիշողությունը, ով նշանակալից դեր է կատարել բեռնաթափող ընկերության գործողությունների ընթացքում :

4- Ինչ ու եմ այդքան հետաքրքրություն ցուցաբերում տվյալ իրադարձություններին : Ժան Լը Մե՝ մեր պապիկը.

Ժան Լը Մեն ծագումով հյուսիսային Բրետանի՝ Քերիթի քաղաքից է, որտեղ գտնվում է միջնադարյան Բոպոր աբբայությունը : Նրա մայրը դերձակուհի էր, ով ֆրանսերենից ավելի լավ տիրապետում էր Բրետոներենը : Նրա հայրը՝ ծովային, ով նավարկում էր առագաստանավով Իսլանդիայում, ձողաձուկ վորսալու նպատակով : Նա կանհայտանա ծովում... Ժան Լը Մեն՝ գնհատվելով Քահանանի և Քերիթի ուսուցչի կողմից, կընդունվի Բրետոնի դպրոց, որտեղ այն կարժանանա գերագնացության մրցանակին, այնուհետև պատվի մեծ մրցանակին : 1910թ. Ժան Լը Մեն ընդունվել է ծովային ակադեմիա :

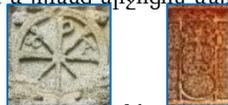
Հայերի փրկությունից հետո Ժան Լը Մեն կխրախուսվի ֆրանսիական նավատորմի 1-ին կարգի լեյտենանտ : Նա կրկին կայցելի Սաիդ նավահանգստում տեղակայված հայերի ճամբարը 1915թ. նոյեմբերի 11-ին :

1917/1918թթ. նա կհամարի Ադրիատիկ ծովում նավարկող սուզանավերի ջոկատին, որպես «Արքիմեդես» սուզանավի հերթափոխ սպա և իժուր «Կուլուր» սուզանավի երկրորդ դասի սպա : Նրա նշանակավոր գործողությունների արդյունքում, նա շնորհվում է «Մարտական խաչ» շքանշան, ապա նաև «Ոստվավոր լեզիոնի» շքանշան : 1917թ. Արքիմեդեսը արժանացել է Ֆրանսիական ռազմածովային ուժերի բարձր պարգևին, որով նույնպես խրախուսվել է ամբողջ սուզանավերի ջոկատը 1919թ. : Նավատորմի լեյտենանտ Ժան Լը Մեն կծանոթանա իր ապագա կնոջ՝ Կոլետ Բեյլիին հետ 1919թ. հուլիս ամսին և կամուսնանա նրա հետ 1920թ. :

Դուք ճիշտ եք գուշակել, Ժան Լը Մեն իմ և իմ եղբոր՝ Լորանի պապիկն է : Մայրիկս ծնվել է 1922թ., բայց նա 5 տարեկան էր, իսկ տատիկս 28, երբ Ժան Լը Մեն մահացավ 1927թ., 34 տարեկանում : Քերիթի ծովայինների գերեզմանոցում, մեր պապիկի գերեզմանին փորագրված է. « Ժան Լը Մե, 1892-1927, Նավատորմի լեյտենանտ, մահացել է Ֆրանսիայի համար » : Մայրիկս անմիջապես պարգևատրվեց «Ազգի աշակերտ» կարգավիճակով : 1944թ. այն կամուսնանա մեր հայրիկի՝ Ֆրանսուա Կորդելի հետ : Իմ եղբայր Լորանը, և ես, ինչպես նաև մեր երեխաները և թոռնիկները Ժան Լը Մեյի հետնորդներն ենք...

Ես ծանոթ չեմ եղել պապիկսի հետ, սակայն նրա անձնական արժեքները և հատկանիշները, մասնավորապես առաջնորդությունը, նվիրվածությունը և մարդասիրությունը ինձ բացատրվել ու փոխանցվել են մանկությունից : Նրա հիշատակը ինձ պարտավորեց մեկնել իմ 2-րդ ուխտագնացության դեպի Սանտիագո դե Կոմպոստելա, ճանապարհորդությունը սկսելով Քերիթի քաղաքից 2014թ. հոկտեմբեր/նոյեմբեր ամիսներին, անցնելով Բրետոնների ուղով և շարունակելով դեպի « Camino del Norte » (Հյուսիսային ճանապարհ) և «Camino Primitivo» (Պարզ ճանապարհ) օգոստոս/սեպտեմբեր ամիսներին :

Այն ժամանակ երբ ես վերադարձա իմ առաջին ճանապարհորդությունից 2014թ. նոյեմբերի վերջին, իմ եղբոր հետ միասին, մեր հին ընտանեկան արխիվներում հայտնաբերեցինք Ժան Լը Մեյի սպայական զիբրը, ինչպես նաև իր ձեռքով մակագրված ու թվագրված ավելի քան 200 լուսանկար, որոնք պատկերում են բեռնաթափող ընկերության գործողությունները 1915թ. ամբողջ ընթացքում (որոնցից 18-ում ֆիքսված էին Մուսա լեռում՝ Ռա Էլ Մինաում տեղի ունեցած դեպքերը) : Բացի այդ, ինձ հաջողվեց Ֆրանսիայի ռազմածովային ուժերի արխիվներում գտնել Դեզլեյի և Գիշերի տեղեկամատյանները ու նավիզացիայի գրքերը, ծովակալներ Դարտիժ դյու Ֆուրնեյի և Դարյուսի, ու հրամանատարներ Բրիսոն և Վերգոսի հաշվետվությունները : Այդ բոլոր փաստաթղթերը իրար համալրում են և իրենց միջոցով մեր ըտնանիքների՝ Մուսալեռիների ու Ֆրանսիայի ռազմածովային ուժերի պատմությունները միավորվում են :

5- Եզրակացություն. Ի՞նչ նշանակություն տալ այս պատմությանը:

Այս հրաշալի պատմությունը, որը միավորում է հայերին, մասնավորապես Մուսալեռիներին և Ֆրանսիայի ռազմածովային ուժերի ծովակալներին, հրամանատարներին, սպաներին ու ջոկատներին, լավագույնս ներկայացնում է 3 առանձնահատկություններ, որոնց միջոցով կատարվեցին մի կողմից արտակարգ դիմադրություն և մյուս կողմից համարձակ փրկարարական գործողություն: Այդ 3 առանձնահատկություններն են. Ոգու բարձրացումը, անվերապահորեն վստահություն ճակատագրին և հոգատար ուշադրություն բոլոր պայքարողների հանդեպ : Այստեղ, մենք ճանաչում ենք այն ինչը քրիստոնյաները անվանում են հավատք, հույս և բարեգործություն, հատկություններ, որոնք բնորոշ էին Մուսա լեռի հայերին ու Ռա Էլ Մինաի փինի տեղակայված ֆրանսիացի ծովակալներին : Այս պատմությունը նաև արտացոլում է հայկական խաչքարի Կյանքի ծառը, այնպես ինչպես Սանտիագո դե Կոմպոստելայի մայր տաճարի հակադարձ մյուռոնը ω - Α (օմեգա - ալֆա), որն ուխտագնացի ճանապարհին հանդիպող վերջին նշանն է :

Ես անչափ ուրախ և զգացված եմ, որ հայ ու ֆրանսիացի հետնորդները, ում ժառանգները հրաշքով հանդիպեցին Ռա Էլ Մինայի փինի՝ Ջեբել Մուսայի լանջին 100 տարի առաջ, այսօր միասին հավաքվել են, որպեսզի կիսեն և պահպանեն այս սուրբ հուշերը: Իմ բաղձալի երազանքն է, որ իմ հաջորդ ուխտագնացությունը լինի դեպի Մուսա լեռ, ճիշտ այնպես ինչպես իմ պապ Ժան Լը Մեն և իր բեռնաթափող ընկերությունն արեցին՝ 1915թ. սեպտեմբերին Ռազմածովային ուժերի Դեզլե հաճանավով հասնելով ու խարխիս գցելով «Հայերի փին»/Ռա Էլ Մինայի փին...

Ժան լը Մեյ թոռ Ժան Կորդել. 2015թ. նոյեմբերի 25
http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_lemee.htm

